В.П. ГЕЛЮТА, О.П. ВИСОЦЬКА

Інститут ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України
вул. Терещенківська, 2, Київ, 01601, Україна
mycol@botany.kiev.ua

НОВІ ЗНАХІДКИ ВИДІВ РОДУ *MUTINUS* FR. (PHALLACEAE) В УКРАЇНІ

Ключові слова: Phallaceae, Mutinus, *Україна, Західне Полісся, Червона книга України*

Рід *Mutinus* Fr. (Phallaceae, Basidiomycota) об'єднує 12 видів (Kirk et al., 2001), поширення яких пов'язане з тропічною та помірними зонами обох півкуль Землі (Pilbt, 1958). Донедавна часу в Україні він був представлений лише одним видом — *M. caninus* (Huds.) Fr., однак у 2001 р. від заступника директора Черемського природного заповідника В.В. Коніщука ми отримали гербарний зразок гриба, знайденого на Західному Поліссі України, який колектором був ідентифікований як *M. ravenelii* (Berk. et M.A. Curtis) E. Fisch. На превеликий жаль, на той час ми не змогли підтвердити це визначення, оскільки головна діагностична ознака виду — колір рецептакула — втрачається через деякий час після гербаризації плодових тіл. Згодом ми отримали кольорові фотознімки, які засвідчили, що виявлений зразок справді є грибом *M. ravenelii* (значно пізніше одну з цих фотографій В.В. Коніщук (2004) опублікував у невеликій науково-популярній статті, присвяченій Черемському заповіднику). Отже, стало відомо, що в Україні трапляються два види роду *Mutinus* — *M. caninus* і *M. ravenelii*.

Mutinus caninus є рідкісним видом. Трапляється у лісових регіонах помірної зони Голарктики. В Україні його знаходять також зрідка, тому він вважається таким, що потребує охорони (Вассер, 1987). Був занесений до Червоної книги СРСР (Гарибова, 1984) і останнього видання Червоної книги України (Бухало, 1996) як рідкісний III категорії. До наших досліджень в Україні був відомий з Автономної Республіки Крим, Львівської, Полтавської, Сумської, Тернопільської та Черкаської областей (Бобяк, 1907; Бухало, 1960, 1996; Сосін, 1973; Зерова та ін., 1979; Соломахіна, Пруденко, 1998; Базюк, Гелюта, 2001; Саркіна, Придюк, Гелюта, 2003; Карпенко, 2004). Ми виявили *M. caninus* і в інших областях — Волинській та Закарпатській. Окрім того, один зразок отримали від Ю.В. Дуброви з Чернігівської обл. Зазначимо, що цей вид постійно розвивається в Канівському природному заповіднику і майже щорічно виявляється там студентами-практикантами. Гриб трапляється в листяних лісах, серед кущів, на багатих на гумус та органічні рештки грунтах, пеньках, гниючій деревині листяних порід, переважно групами з 3—5 (зрідка більше) плодових тіл. Нижче наводимо нові місцезнаходження *M. caninus* та карту його поширення в Україні (рис. 1).

© В.П. ГЕЛЮТА, О.П. ВИСОЦЬКА, 2007

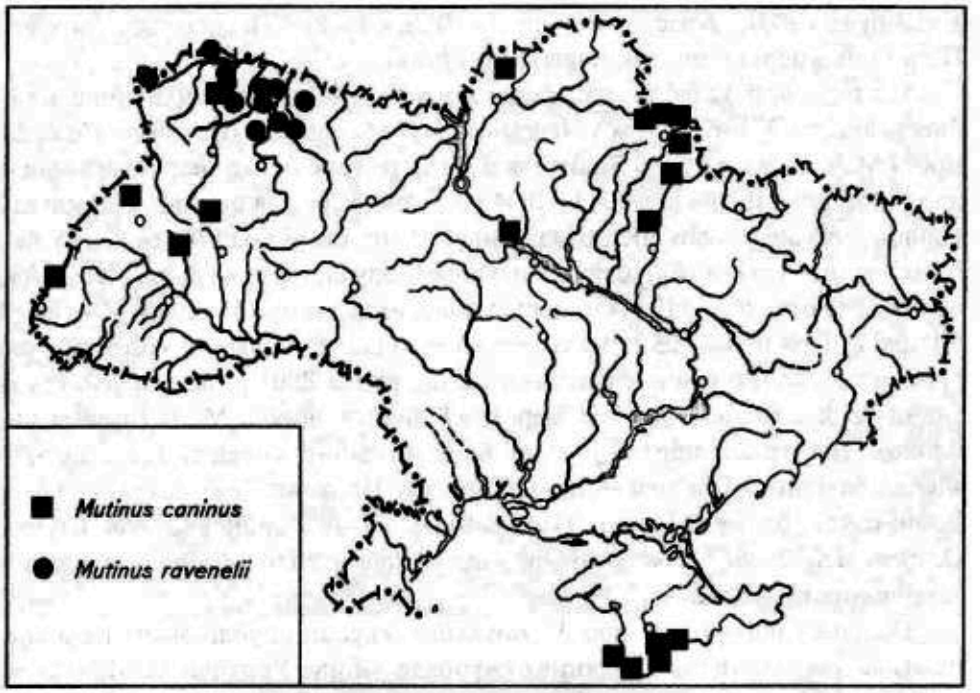

Рис. 1. Поширення в Україні *Mutinus caninus* (Huds.) Fr. та *M. ravenelii* (Berk. et M.A. Curtis) E. Fisch.

Fig. 1. Distribution of *Mutinus caninus* (Huds.) Fr. and *M. ravenelii* (Berk. et M.A. Curtis) E. Fisch. in Ukraine

Волинська обл., Камінь-Каширський р-н, на південний схід від с. Рудка-Червинська, на острові, утвореному головним та додатковим руслами р. Стохід, 12.08.1997, зібр. В.П. Гелюта; Закарпатська обл., Великоберезнянський р-н, південніше с. Верховина-Бистра, неподалік автомобільного шляху Ужгород — Львів, 25.06.1995, зібр. В.П. Гайова та В.П. Гелюта; Львівська обл., Бродівський р-н, західніше с. Підгірці, 26.08.1988, зібр. В.П. Гелюта; Чернігівська обл., Городнянський р-н, поблизу с. Журавок, осиково-ліщиновий ліс, 29.09.2003, зібр. Ю.В. Дуброва.

Як уже згадувалося, інший вид роду, *M. ravenelii*, до 2001 р. в Україні не знаходили. Для колишнього СССР він уперше наводився з території Риги (Латвія), його неодноразово збирали в різних районах міста, переважно в рудеральних фітоценозах (Вимба, Ярва, 1981). Проте пізніше гриб виявили і поза межами міста, на трав'яній луці, де налічувалося до 100 його екземплярів. Він знайдений також і у Данії, Нідерландах, Німеччині, Норвегії, Польщі та Чехії (Pilbt, 1958; Benker, Yentsch, 1985; Knudsen, 1986; Gumicska, Wojewoda, 1988; Rudnicka-Jezierska, 1991). У Російській Федерації зареєстрований у Карелії, Ленінградській, Московській, Новосибірській,Пензенській, Тюменській і Ярославській областях, Хабаровському краї та на Західному Алтаї і занесений до Червоної книги Росії (Дудка, Островська, 2006;

Казанцева, 2001; Красная книга РСФСР, 1988). Трапляється також у Північній Америці, звідки, очевидно, і походить.

На території України, як зазначалося вище, *M. ravenelii* вперше знайшов у 2001 р. В.В. Коніщук у Черемському заповіднику (на північ від с. Замостя Маневицького р-ну Волинської обл.), де гриб почав траплятися майже щорічно. Дещо пізніше, у 2003—2004 рр., один з авторів цього повідомлення виявив його ще в трьох місцях на півночі Волинської обл. Фотографію двох його плодових тіл опубліковано у науково-популярному журналі «Жива Україна» (Гелюта, 2003). Це було перше повідомлення про знахідку *M. ravenelii* в Україні. При цьому пропонувалося занести вид до Червоної книги як дуже рідкісний. Значно пізніше з'ясувалося, що влітку 2001 р. *M. ravenelii* також знайшла В.А. Островська у м. Березне Рівненської обл. Майже одночасно плодові тіла гриба зібрані учнями Березнівського коледжу ще в кількох місцях Західного Полісся — на околицях с. Проходи Любешівського р-ну Волинської обл. і у с. Білаші Дубровицького р-ну Рівненської обл. (Дудка, Островська, 2006)[1]. Наступними роками гриб неодноразово знаходять у зазначених областях.

Оскільки інформація про *M. ravenelii* в Україні опублікована не в спеціалізованих ботанічних виданнях (журнали «Жива Україна» та «Екологічний вісник») (Гелюта, 2003; Дудка, Островська, 2006; Коніщук, 2004), вважаємо за доцільне навести опис гриба, його поширення в Україні та ілюстрації (рисунки 1, 2), а також приєднатися до пропозиції В.П. Гелюти (2003) про включення цього виду до нового видання Червоної книги України, надавши йому статусу рідкісного III категорії.

Mutinus ravenelii (Berk. et M.A. Curtis) E. Fisch., Syll. fung. (Abellini), **7**: 13 (1888)

Syn.: *Corynites ravenelii* Berk. et M.A. Curtis, Trans. Linn. Soc. London, **21**: 151 (1853)

Молоде плодове тіло спочатку яйцеподібне, 2,0—2,8 × 1,5—1,7 см, гладеньке, чисто-біле, складається з аморфної спороносної (глеби) та стерильної — губчастої й порожнистої (рецептакула) частин, оточених щільною оболонкою (перидієм), з міцеліальними тяжами при основі. Під час дозрівання рецептакул розтягується і розриває перидій, який зберігається біля основи рецептакула, переважно на дві лопаті; зрідка лопатей може бути більше. Зріле плодове тіло 6—12 (15) × 0,7—1,2 см, рецептакул світло-малиновий, рожево-червоний, вузькоциліндричний, донизу звужений, губчастий, порожнистий, увінчаний яскраво-червоною, карміново-червоною до кривавo-червоної конусоподібною голівкою, вкритою темно-оливковим спороносним слизистим шаром (глебою) з неприємним запахом. Спори еліпсоїдні, гладенькі, 3—5 × 1—2 (3) мкм, розносяться комахами. Плодові тіла з'являються у

[1] Автори наводять ще одне місцезростання *M. ravenelii* — с. Рослань Луцького р-ну Волинської обл., однак за адміністративно-територіальним поділом України (Українська РСР, 1973) такого населеного пункту на Волині немає.

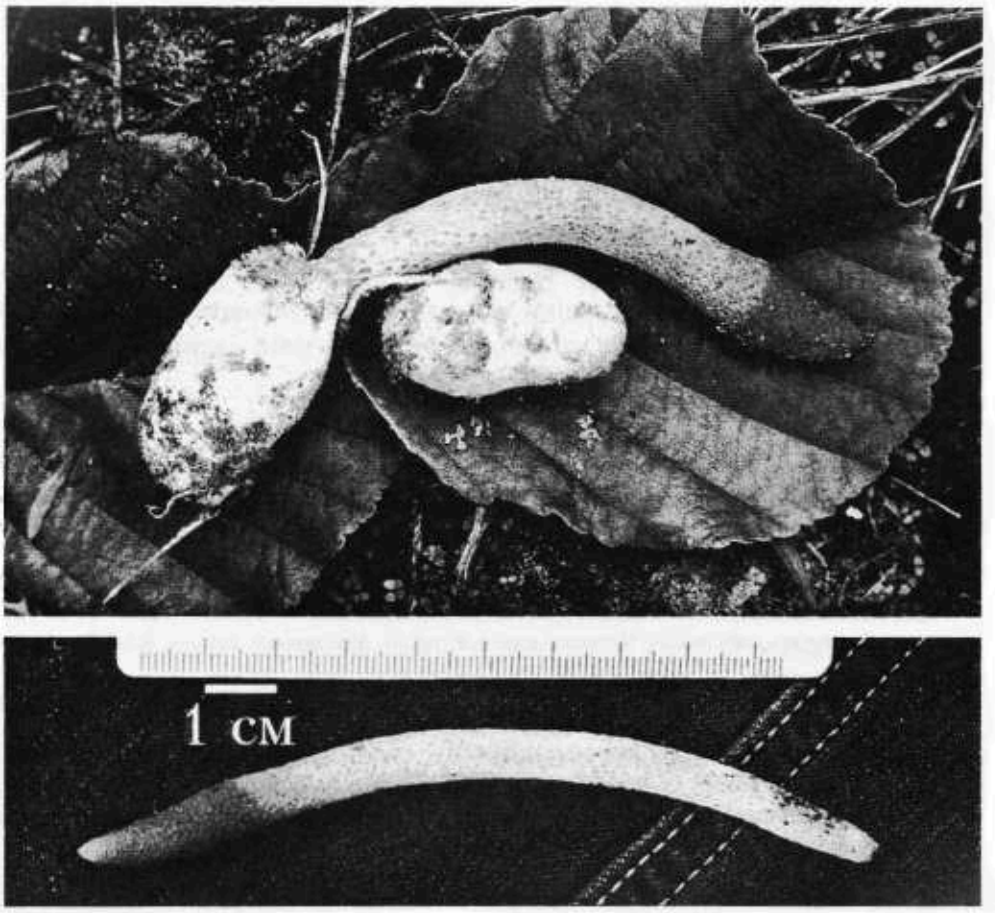

Рис. 2. Плодові тіла *Mutinus ravenelii*
Fig. 2. Fruit bodies of *Mutinus ravenelii*

червні—жовтні. Сапротроф. Голарктичний реліктовий вид з диз'юнктивним ареалом.

Нові знахідки *M. ravenelii* в Україні: Волинська обл., Камінь-Каширський р-н, північніше с. Рудка-Червинська, береги каналу під вільхами, на піщаному вологому грунті, 13.07.2003, зібр. С.О. Войтюк, Б.Ю. Войтюк, В.П. Гелюта; Любешівський р-н, північніше с. Невір, дорогою до оз. Біле, вільховий ліс, 24.07.2004, зібр. В.М. Гелюта, В.А. Шумік; на північний захід від с. Невір, на правому березі каналу Хабарище, неподалік впадіння каналу в оз. Біле, 25.07.2004, зібр. В.П. Гелюта; Шацький р-н, Шацький національний природний парк, південно-західний берег оз. Світязь, вільховий ліс, перша декада серпня 2006 р., сфотографувала Т.В. Фіцайло.

Зазначимо, що ми знаходили *M. ravenelii* винятково у природних місцезростаннях, пов'язаних з *Alnus glutinosa* (L.) P. Gaertn. Крім того, зібрані нами плодові тіла гриба дещо більшого розміру, ніж ті, які наводяться в літературі

для Польщі (Rudnicka-Jezierska, 1991), майже такі, як у Німеччині (Benkert, Yentsch, 1985) і досягають розмірів іншого подібного до нього виду — *M. elegans* (Hout.) E. Fischer, однак за головними діагностичними ознаками (розташуванням глеби, формою рецептакула, товщиною стінки комірок його фертильної і стерильної частин) цілком відповідають *M. ravenelii*. Від близького *M. caninus* останній чітко відрізняється яскраво-малиновим рецептакулом та сильним неприємним запахом.

Автори висловлюють щиру подяку В.М. Гелюті, Ю.В. Дуброві, В.В. Коніщуку, Т.В. Фіцайло і В.А. Шуміку за надані зразки *M. caninus* та *M. ravenelii*, а також д-ру Х. Кнудсену за допомогу при визначенні українських зразків *M. ravenelii*.

Базюк І.В., Гелюта В.П. Питання охорони рідкісних видів грибів Українського Розточчя // Розточанський збір — 2000: Мат-ли Міжнар. наук.-практ. конф. (с. Старичі Яворівського р-ну Львівської обл., 17—18 листопада 2000 р.). У 2-х кн. Кн. 2. — Львів: Меркатор, 2001. — С. 182—184.

Бобяк Г. Причинки до микольогії східної Галичини. Гриби околиці Бережан // Зб. мат-лів природописно-лікарської секції Наук. т-ва ім. Шевченка. — 1907. — 11. — С. 1—41.

Бухало А.С. Мутин собачий // Червона книга України. Рослинний світ. — К.: УЕ, 1996. — С. 542.

Бухало А.С. Нове місцезнаходження гастероміцета *Mutinus caninus* (Huds. et Pers.) Fr. на Україні // Укр. ботан. журн. — 1960. — 17, № 1. — С. 89—90.

Вассер С.П. Гриби Української РСР, які потребують охорони // Укр. ботан. журн. — 1987. — 44, № 5. — С. 76—80.

Вимба Э., Ярва Л. Mutinus ravenelii (Berk. et M.A. Curtis) E. Fish. в Советском Союзе // Микол. и фитопатол. — 1981. — 15, вып. 5. — С. 372—374.

Гарибова Л.В. Мутинус собачий // Красная книга СССР. Т. 2. — М.: Лесн. пр-сть, 1984. — С. 421—422.

Гелюта В.П. Гриби // Жива Україна. — 2003. — № 5—6. — С. 4.

Дудка І.О., Островська В.А. Знахідки *Mutinus ravenelii* (Berk. et M.A. Curtis) E. Fischer — рідкісного макроміцета, запропонованого до включення у нове видання Червоної книги України // Екол. біосф. — 2006. — № 2. — С. 2—5.

ерова М.Я., Сосін П.Є., Роженко Г.Л. Визначник грибів України. Т. 5, кн. 2. — К.: Наук. думка, 1979. — 564 с.

Казанцева М.Н. Mutinus ravenelii в Тюменской области // Микол. и фитопатол. — 2001. — 35, вып. 4. — С. 34—35.

Карпенко К.К. Нові та рідкісні для України види макроміцетів із північно-східної частини Лівобережного Лісостепу // Укр. ботан. журн. — 2004. — 61, № 2. — С. 34—35.

Коніщук В.В. Черемський природний заповідник // Жива Україна. — 2004. — № 9—10. — С. 10—12.

Красная книга РСФСР. Т. 2. Растения. — М.: Росагропромиздат, 1988. — 560 с.

Саркіна І.С., Придюк М.П., Гелюта В.П. Макроміцети Криму, занесені до Червоної книги України // Укр. ботан. журн. — 2003. — 60, № 4. — С. 438—446.

Соломахина В.М., Пруденко М.Н. Грибы (Mycobiota) Каневского заповедника // Пр. Канів. зап-ка. — 1998. — Вип. 11. — С. 1—107.

Сосин П.Е. Определитель гастеромицетов СССР. — Л.: Наука, 1973. — 163 с.

Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ. — К.: Вид-во політ. л-ри, 1973. — 816 с.

Benkert D., Yentsch H. Mutinus ravenelii and *Mutinus elegans* in Brandenburg // Gleditschia. — 1985. — 13, N 2. — S. 231—234.

Gumińska B., Wojewoda W. Grzyby i ich oznaczanie. — Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, 1988. — 508 s.

Kirk P.M., Cannon P.F., David J.C., Stalpers J.A. Ainsworth & Bisby's dictionary of the fungi. Ninth Edition. — Egham: CAB International, 2001. — 655 p.

Knudsen H. Mutinus ravenelii — en ny dansk stinksvamp // Svampe. — 1986. — 14. — P. 64—65

Pilát A., Cejp K., Moravec Z. et al. Flora ČSR. Gasteromycetes. Houby — Břichatky. — Praha: Nakladatelstvi Československá Akademie Věd, 1958. — 863 p.

Rudnicka-Jezierska W. Grzyby (Mycota). Tom XXIII. Podstawczaki (Basidiomycetes). Kraków: Institut Botaniki PAN, 1991. — 210 s. + 28 tabl.

Рекомендує до друку
І.О. Дудка

Надійшла 22.12.2008

В.П. Гелюта, О.П. Высоцкая

Институт ботаники им. Н.Г. Холодного
НАН Украины, г. Киев

НОВЫЕ НАХОДКИ ВИДОВ РОДА *MUTINUS* FR. (PHALLACEAE) В УКРАИНЕ

Сообщается о новых местонахождениях в Украине редких в Европе грибов *Mutinus caninus* (Huds.) Fr. и *M. ravenelii* (Berk. et M.A. Curtis) E. Fish. (Phallaceae, Basidiomycota). Предлагается включить *M. ravenelii* в новое издание Красной книги Украины.

Ключевые слова: Phallaceae, Mutinus, *Украина, Западное Полесье, Красная книга Украины*

V.P. Heluta, O.P. Vysotska

M.G. Kholodny Institute of Botany,
National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

NEW RECкRKS кF THE *MUTINUS* FR. SPECIES (PHALLACEAE) IN UKRAINE

Information about new records of *Mutinus caninus* (Huds.) Fr. and *M. ravenelii* (Berk. et M.A. Curtis) E. Fish. (Phallaceae, Basidiomycota) in Ukraine, rare species in Europe, is presented. It is proposed to include *M. ravenelii* into a new issue of the Red Data Book of Ukraine.

Key words: Phallaceae, Mutinus, *Ukraine, West Polissia Region, Red Data Book of Ukraine.*